

„LJUDI GOVORE...”[®]

SISTEM VREDNOSTI I PSIHIJARIJA

Priručio Branko Ćorić

Beograd, 2010.

SISTEM VREDNOSTI I PSIHIJARIJA

Priredio Branko Ćorić

- Recenzenti:* Prof. dr Jovan Bukelić
Prof. dr Marko Munjiza
Prof. dr Dobrivoje Radovanović
- Izdavač:* Univerzitet u Beogradu, Fakultet za specijalnu
edukaciju i rehabilitaciju, FASPER,
Visokog Stevana 2, Beograd
- Dekan:* Prof. dr Jasmina Kovačević
- Glavni i odgovorni
urednik:* Prof. dr sc. med. Branko Ćorić
- Lektor i korektor:* Milena Ćorić
- Kompjuterski slog:* Biljana Krasić
- Štampa:* A-Š DELO, Zemun
- Tiraž:* 500 primeraka

ISBN 978-86-6203-001-6

U finansiranju izdanja učestvovalo
Ministarstvo za nauku i tehnološki razvoj Republike Srbije.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

616.89(082)

СЕМИНАР "Људи говоре" (2010 ; Београд)
[Тема] Систем вредности и психијатрија /
[Семинар] "Људи говоре ---", [14. и 15.
децембар 2009. године] ; приредио Бранко
Ћорић. - Београд : Универзитет, Факултет за
специјалну едукацију и рехабилитацију -
FASPER, 2010 (Земун : А-Š дело). - 240 стр. ;
24 cm

Тираж 500. - Стр. 11-12: Предговор / Бранко
Ћорић. - Напомене и библиографске
референце уз текст. - Библиографија уз сваки рад.

ISBN 978-86-6203-001-6

1. Ћорић, Бранко [уредник] [аутор додатног
текста]

а) Психијатрија - Зборници

COBISS.SR-ID 179820812

TELO – SMISAO I VREDNOSTI

Branko Ćorić, Milena Ćorić

Zdravlje je „život proveden uz ćutanje organa“¹
„Da vam neko ponudi da zamenite svoje ostarelo
omekšalo telo za mlado i izuzetno poželjno – šta
biste uradili?“²

„Tijelo: težina drži me za zemlju
i odvući će me u nju svega, bez ostatka.“³

Ulazeći u raspravu o telu, njegovom smislu i vrednostima, prirodno je da pođemo od početaka savremene civilizacije, antičke Grčke, koja govori o somi (beživotnom telu), a ubrzo i o psihi (duši, životu, umu, leptiru⁴), upoređujući je sa lepršavim leptirovim letom kao metaforom raznovrsnosti ispoljavanja duševnih stanja. Iz tog vremena je i svima znana poruka: u zdravom telu je i zdrav

1 Rene Leriche, cit. u Canguilhem, G. (1966). *The Normal and the Pathological*, prev. Fawcet, C.R. New York: Zone Books, (1989), 91; opaska koja ističe savršeno funkcionisanje tela.

2 Složena pitalica koja opominje da je rešenje sukoba tela i kulture (sistema vrednosti) moguće sve dok trajemo, vidi u: Kurejši, H. (2003). *Telo (zadnja korica)*. Beograd: Plato.

3 vidi u: Šimić, A.B. (1964). *Pesme i eseji*. Zagreb: Matica Hrvatska.

4 jedno od značenja grčke reči *psiha*.

duh. Analizirajući arhetipove i kolektivno nesvesno kod ljudi, Jung nas naročito opominje na sveobuhvatnost duhovnog ispoljavanja kada zaključuje da duša nije ništa više unutar nas nego što je more unutar ribe.⁵

Ali, u razvoju civilizacije ni značaj tela ne zaostaje za značajem duše. O tome svedoče verske dogme i rituali, modni kaprici, vajarska i slikarska dela, kao i pisana reč o zanositoj i fatalnoj lepoti, o trošnosti, kratkovečnosti i raspadljivosti tela, što postaje žila kucavica filozofije i temelj religija.

Dodamo li ovome ulogu razuma u sticanju i dokazivanju znanja, pa još ako naglasimo prvenstvo razuma nad čulnim iskustvom kao izvorom znanja, onda ne treba zanemariti ideju da um prethodi iskustvu kao vrsta koda, šifre (u bazalnoj mreži mozga) za strukturu našeg jezika i načina mišljenja.⁶

Nije da se odnos tela, duše i razuma zanemarivao, ali je trebalo da prođe nekoliko vekova do okončanja potrage za određivanjem ljudske prirode kroz dualistički pristup, koji se ogleda u poznatoj Dekartovoj (17 vek) maksimi: cogito ergo sum (mislim, dakle postojim).

Kasnije, opštim razvojem nauke i konsolidovanjem društvenih sistema, u kojima se ističu humanost i socijalna pravda, sve više je ljudsko telo, zajedno sa idejama, stavljano u okvir složenih odnosa u okruženju. I više od toga, težnja da se vrednosti, same po sebi, posmatraju kao proizvod specifičnih ljudskih aktivnosti, zamenjena je pristupom u kome se za svet oko nas smatra da, to nije samo svet stvari i predmeta, već svet fenomena, koji su ljudima očigledni kroz akciju njihovih telesnih (čulnih) prijemnika (osetljivosti – senzibiliteta) i razuma (ratia). Egzistencijalisti bi rekli: čovek je *biće-u-svetu* (Sartr) i *svet je polje*, koje je čovekova briga i interes (Heidegger).⁷

Vreme moderne i težnji ka preciznosti u određivanju pojmova i pojava, naročito kod složenih bio-psiho-socijalnih osobina ljudi, ipak je ostavilo traga o tome da se stvarnost, po Jaspersu, razmatra kroz činjenice o međuodnosu: *telo – duša – razum*, ili kako je Poper istakao da se tu radi o tri aspekta stvarnosti: *fizičkom svetu, psihološkom svetu i svetu kulture*.

Najzad, moglo bi se reći da je krajem 20. veka, zahvaljujući razvoju medicine (lekovi, hirurgija) i sve većim zahtevima za zdravljem, a s druge strane, zbog obezvređivanja klasičnih sistema vrednosti i, prvo opšteg pada, a zatim nastanka novog morala, došlo do ekstremne upotrebe tela, koja, sem što je raznovrsna, obezbeđuje i preživljavanje. U tzv. postmoderno doba sve više vlada uverenje da bolest, uostalom, kao i zdravlje, nisu više isključivo biološka stanja – više nisu

5 vidi u: Jung, C.G. (1974). *The Psychoanalytic Years*, Princeton University press, Princeton, New Jersey.

6 Čomski, N. vidi u: Blekbern, S. (1999). *Oksfordski filozofski rečnik*, ur. Brdar, M. Svetovi/Novi Sad, 92.

7 Chakraborty, A. (1976). *Moral Values and Mental Health*, in: *Indian J. Psychiat.* 18, 72.

sirove činjenice prirode – već nešto što delom stvara kultura ili u šta kultura prodiru.⁸ Postmoderna bolest i zdravlje suštinski su biokulturni – uvek su biološki i uvek pripadaju kulturi – smešteni na raskršću biologije i kulture.⁹

TELO – EKSPANZIJA U STVARNOST (UOČAVANJE I UTELOVLJENJE ONOGA ŠTO POSTOJI) SA POSTOJEĆIM SISTEMOM VREDNOSTI (POREDAK – MORAL – LJUDSKOST)

U sistemu vrednosti (provera u stvarnosti) telo se dopunjava, meša, skoro da se prožima sa razumom, iako tokom razvoja ličnosti, ono prednjači. Sačinjavaju ga organi koji svojom povezanošću predstavljaju celinu biološkog, psihološkog i u odnosu na okolinu bio-psiho-socijalnog selfa (temperament – sebe – mene – tebe – Ja). Sedište sazajnog dela ovog pulzirajućeg spoja nalazi se pretežno u mozgu.

Mozak je organ, deo tela koji mu kontroliše rad i čiji odnos prema telesnim procesima počiva na podešavanju i dopuni unutar (između) njihovih sistema i podsistema. *Razum* kontroliše ponašanje koje međusobno „čitamo“ kroz telo. Po pristizanju informacija iz okruženja kroz čula, ili iz „mudrog tela“, naš sazajni prijernik (opažanje, mišljenje, svest, pamćenje, inteligencija) u sadejstvu sa emocijama i nagonima, i učenjem uz kontrolu, preko reprezentacionih neuronskih sistema, odražava se u našim odgovorima (reči), odnosno prilagođenim obrascima ponašanja (pokreti – „govor tela“). Došavši do ove metafizičke tačke, postavlja se pitanje: je li i razum deo tela i postoji li razmišljanje kroz telo? Pođimo od pretpostavke da i telo značajno doprinosi formiranju sistema vrednosti pojedinca. Na to nas podseća Jung kada kaže: „Ako neko može uspešno delovati kroz tananu telesnu strukturu, onda često postoji prilika da se promeni, ne samo psihička, već i telesna struktura.“¹⁰ U tradicionalnim istočnjačkim verovanjima govori se o telesnim energetskeim centrima i putevima, koji materijalizuju osećanja, pa tako ima ljudi koji mogu vežbanjem da ublaže neprijatne telesne senzacije. To su vrste misticizma (ekstremnih metafizičkih stanja ili put ka praznini), u kojima se ostvaruje razdvoj od neposrednog doživljaja vegetativnih procesa. Još jednostavniji primer jeste navika na čistoću tela i okoline, koju uspostavljamo u ranom detinjstvu vežbajući kontrolu sfinktera, što predstavlja dokaz kako odlaganje bezuslovne telesne akcije omogućava izbor i prilagođavanje situaciji. Najzad, Rajhijanska terapija zahteva osluškivanje i direktan rad na svom telu zbog ublažavanja agresivnosti, prilagođavanja seksualnosti i sazrevanja ego struktura.¹¹ Psiha čo-

8 vidi u: Moris, D.B. (2008). Bolest i kultura u postmodernom dobu, Clio, Beograd, 93.

9 vidi u: Đorđević, J. (2009). Postkultura – uvod u studije culture, Clio, Beograd, 160.

10 vidi u: Jung, C.G. (1973). On the Nature of the Psyche, Princeton University press, Princeton, New Jersey.

11 vidi u: Klisić, Lj. (2007). Seks između ljubavi i mržnje, u Ćorić, B., ur., Ljubav i psihijatrija, Ljudi govore..., FASPER, Beograd, str.105.

vekova je, dakle, nerazdvojiva od društvenih sila i sistema simbola, koji konstitu-
išu ljudsku kulturu, tako da je self, kao i bolest, biokulturna konstrukcija.¹²

Svest, kao deo našeg saznanog prijemnika, uvek ima i značajnu iskustvenu
telesnu osnovu s obzirom da, fenomenološki posmatrano, telo ima ulogu u vezi
sa analizom kognicije i racionalnog prepoznavanja (utelovljenja), pre svega, opa-
ženog sadržaja i pripovedanja (*narativni self*). Objekat koji posmatramo, sebe pri-
kazuje iz određenog ugla gledanja (ne u totalitetu – geštaltu) i sa određene uda-
ljenosti od nas, što ukazuje na njegovu parcijalnu datost (vremenski i prostorno).
Dakle, ono što posmatramo, nikad ne opažamo u svom totalitetu, već iz određene
perspektive. A ono što se pojavljuje iz određenog ugla gledanja, iako je prostorno
opredeljeno, menja se tokom nastajanja utisaka. Kako ne postoji čista tačka po-
smatranja, jer ne postoji samo pogled ovde i sada, i kako mi kao subjekti imamo
predstavu o svome mestu u prostoru formiranu posmatranjem, upoređivanjem
i upamćivanjem drugih objekata koji, ako su ljudi iz okruženja, takođe imaju
subjektivno mišljenje, onda se međusobno uočavamo, upoznajemo i komunicira-
mo pomoću otelotvorenih subjekata. Drugim rečima, ono što smo tokom razvoja
stekli utelovljenjem (nikad završeni proces), osnova je za empatsko doživljavanje,
koje počiva na velikom broju otelotvorenih tačaka gledanja. Odnos između sebe
(selfa) i drugih ne utvrđuje se prostom analogijom. Zahvaljujući procesu utelov-
ljenja, u međusobnim odnosima, mi više-manje doživimo različita osećanja (u
rasponu simpatija – antipatija, a u zavisnosti od nivoa doživljene prijatnosti i ne-
prijatnosti). To je proces koji podrazumeva stanje prilagođavanja emocionalne i
kognitivne usklađenosti sa drugima, neka vrsta maturacije emocija, sve do empa-
tije koja nam dozvoljava da relativno direktno doživimo osećanja drugih osoba.
Ona, naročito u psihoterapijskom odnosu, predstavlja vrstu namere (intentiona-
litty) ili višak sebe – selfa (što omogućava terapeutovu posvećenost pacijentovim
potrebama)¹³, pa bi sa opažanjem, maštanjem i prisećanjem činila celinu u sa-
znajno-telesnom poimanju odnosa među ljudima. Potvrda za ovu pretpostavku
o utelovljenju obrazaca po sistemu: svest – razum – iskustvo, donekle se može
razumeti koristeći terminologiju Arijetija, kada objašnjava da samospoznaja po-
činje od *endocepta*¹⁴, amorfne kognicije, koja se odigrava bez reprezentovanja, ali
je primarna organizacija prethodnih iskustava, bez predstave, bez reči, misli ili
akcije. On, nadalje, smatra da se doživljaj, iako je neverbalan, može delimično
oblikovati kroz reči. Pojam endocepta može se svrstati u istu vrstu doživljaja kao
što su praznina, napetost, bezrazložni strah itd. Onda je empatija tip komunika-
cije, koji se zasniva na primitivnom razumevanju tuđih endocepta.

12 Hsu, F.L.K. (1989). The Self in Cross-Cultural Perspective, in Culture and Self: Asian and Western Perspectives, Marsella, A.J., DeVos, G. & Hsu, F.L.K. (ed.) New York, Tavistock Publications, 24-55.

13 vidi u: Ćorić, B. (2007): Umesto predgovora ili o ljubavi i praznini, u Ćorić, B. ur., Ljubav i psihijatrija, FASPER, Beograd, 3.

14 vidi u: Arieti, S. (1976): Creativity, Basic Books, New York.

Međutim, telo ne funkcioniše samo kao stabilni centar za snalaženje u prostoru i vremenu. Treba reći da pokretljivost (akcija) uvek prethodi opažanju, a kontinuitet njihovog jedinstva, pokretljivosti i opažanja, počiva na telesnim aktivacijama (uzbuđenjima i osmišljavanjima), koje su u osnovi prepoznavanja sadržaja situacija – da li nešto miruje, ili se kreće (na pr. jabuka na stolu, ptica u letu, gesta i mimika sagovornika i sl.). Na taj način, svako od nas kao subjekat (otelotvoreni posmatrač) sebi je polazna (nulta tačka), pa ono što je oko nas (predmeti) prepoznajemo polazeći od sebe, isto kao i drugi subjekti, koji se prostorno-vremenski prepoznaju u odnosu na sebe i nas. Tako nastaje i vremenom se obogaćuje naša telesna shema ili *aktivna telesna dimenzija naše subjektivnosti*.

Treba svakako dodati i nešto o intersubjektivnosti (*objektivnost = stvarnost*) ili odnosu: *ja i drugi razumi*. Kada se radi o razumu i njegovoj upotrebi, podsetimo se da, jedina pamet, kojoj „imam” pristup, jeste „ova moja”. Pristup drugim pametima, pored govora (ili pisane reči) posredovan je našim telesnim predispozicijama i iskustvima. Polazeći od sebe i datosti sopstvenog tela (genetika), i zahvaljujući otelotvorenim tačkama gledanja (empatsko poimanje nastalo iz kontakata sa drugim osobama), uzajamno prelazimo jedni u druge procenjujući usaglašavanjem (consensual validation – Sullivan, H.,S.) međusobne sličnosti i razlike. Stoga, slobodno možemo reći da telo nije samo posrednik između mene i sveta, već prethodnik našeg „bića-u-svetu”.

Naše samoiskustvo (proces samospoznaje) u početku, po prirodi, jeste samo nezrelo telesno trajanje (promenljivi zapis između konstantnosti i ponovljivosti) ograničeno nivoom odnosa prijatno-neprijatno dok je za mentalno iskustvo (vezano za sazrevanje razuma), potreban doživljaj koji formira svest o sebi. Poimanje sebe počiva na emocionalnom skladu ili uravnoteženom zadovoljstvu nastalom od sebe (okeanska svemoć), ka realnosti iz okruženja (u početku majka, a kasnije drugi objekti vezivanja). Onda doživljaji (iskustvo) nisu samo unutrašnji, iako su prikriiveni u glavi, već se pojavljuju kroz pokrete tela („govor tela“ kao posledica učenja pojedinca kroz uzajamno razumevanje otelotvorenih osećanja sa predominacijom prijatnosti). Prilikom susreta licem u lice, niti se suočavamo sa telom, niti sa skrivenim razumom, već sa jedinstvenim psihotesnim ponašanjem. Dakle, telesno ponašanje ima značenje i, kao takvo, nije ni unutrašnje (razum) ni spoljašnje (telo), već pre sprega ove veštačke dihotomije.

Ilustrativan je primer pacijenta starog 36 godina (oženjen, otac sina od 5 godina, šef drvare), koji je primljen u psihijatrijsku bolnicu radi lečenja katatonog stanja iznenada nastalog pošto je optužen za proneveru na poslu. Njegovo, skoro „nemoguće” držanje tela (uvijenost sa osloncem, praktično na jednoj nozi, uz veoma povišen tonus mišića po ekstrapiramidnom tipu) odudaralo je od „blaženog“ izraza lica sve do „bell indifference” pri čemu je sve vreme ćutao (dominacija „govora tela”). Ni pojava supruge i šefa nisu doveli do razrešenja. Tek po suočavanju sa teškim katatonim i shizofrenim bolesnicima na odeljenju, saopštio je da će biti sigurno kažnjen i ubijen zbog krađe novca i zauzeo običan položaj

tela. Objašnjenje katatonog stanja (prisila „telesnog govora“) imalo je korene u doživljenoj grži savesti (krivici) i strahu od kažnjavanja za proneveru, a prekid takvog ponašanja nastao je novom opasnošću, većim strahom (strah vratio mogućnost izbora), koji je doživeo među teškim duševnim bolesnicima. Psihološki profil njegove ličnosti bio je po tipu histrioničnog sindroma, koji se odlikuje ponašanjem nastalim, namah, kao posledica disocijativnog razdvoja, kao da se uključi „odgovarajuća disketa“, koja pacijentu omogućava izbegavanje opterećujućih i neprijatnih misaonih sadržaja.

Reklo bi se da smo neprekidno u komunikaciji uglavljani u jedan intersubjektivni okvir, što govori da je objektivnost sveta (objektivna stvarnost) nastala intersubjektivnim odnosima. Drugim rečima, moj doživljaj sveta (parče organizovanog haosa), kao objektivnog (posledica interakcija mog sistema vrednosti sa sistemom vrednosti iz okruženja), formira se i održava zahvaljujući utelovljenim iskustvima (endocepti) i vremenom nastalih doživljaja. Doživljaj sopstvenog tela, međutim, jeste proces koji se odvija u suprotnom pravcu od refleksivne procedure, koja međusobno razdvaja subjekat i objekat. Tu se meša i samospoznaja koja je stvaralački proces, jer se oslanja na biološke i kognitivne potencijale. Ona je i retrospekcija, i osavremenjavanje doživljaja iz prošlosti; da nejasno postane jasno, da prisvesno i nesvesno postanu svesni, da postanu osnova za usmerenje u sadašnji trenutak, pa i za sledeći korak izbora, koji se očekuje, ili koji se nameće. To vraćanje unazad i osavremenjavanje, pojačavaju jedinstvenost i samopouzdanje kroz privid konstantnosti i ponovljivosti, uz prihvatanje nezavršenosti i nesavršenosti.¹⁵

U prilog do sada iznetog, interesantni su i mogu se primeniti poznati zaključci filozofa strukturalista, koji, kada govore o našem telesnom iskustvu naspram okruženja, polaze od pretpostavke da svaka fenomenologija zavisi od međudodosa, a da suštinski, sve potiče iz osnove jezika (lingvistike). S jedne strane, kažu oni, da su telo i „živo telo (misleće)“, poistovećeni ili umetnuti u subjekat i fizičko, prostorno, objektivno telo (Husserl, E.), a s druge, neprekidne oscilacije i međugre između razuma i telesne osnove, dakle, kretanja, proizvode „fluid“ (nepostojane, labilne procese) kao teže razumljivu osnovu bilo kojeg doživljavanja, odnosno iskusva (Merleau-Ponty, M.).

SAVREMENA UPOTREBA TELA U POTVRĐIVANJU ZDRAVLJA I LEPOTE

Interesantan je odnos čoveka prema telesnom razvoju, bolje reći prema psihotesnoj maturaciji. Jer, jedno je telo na rođenju, a druga su tela u različitim periodima odrastanja, dakle, tokom života i najzad, pred smrt. Adolescentno telo je jedna od najvećih intriga u ljudskom rodu. Ono je posledica opšteg bujanja i

¹⁵ vidi u: Sedmak, T. (2007). Psihoterapeut – samospoznaja i voljenje sebe, u: Ćorić, B. ur. Ljubav i psihijatrija, „Ljudi govore...“, FASPER, Beograd, 193.

bioloških procesa, ali i raznovrsnog ponašanja, koje se graniči sa nivoima prilagođenosti okolnom svetu, naročito u odnosu sa većim ili manjim zadovoljstvom svojim izgledom, svojom personom.¹⁶

Više ili manje zadovoljstva/nezadovoljstva sopstvenim telom ili izgledom u direktnoj je vezi sa onim Krikosovim: ko sam, šta sam i kako bi drugi trebalo da misle o meni. Odnosno, deo nedovršenog odrastanja ili bolje rečeno nezrelog identiteta. Naročito u adolescenciji, telesne karakteristike (visina, penis, nos, uši, grudi, kukovi i sl.) postaju fokus neuravnoteženog poimanja sopstvenog tela, lika, odnosno persone. Na tom uzrastu često se radi na uvećanju mišićne mase, tzv. body building, danas skoro podjednako i kod mladića i kod devojaka. Tada se rađaju i ideje o korekcijama pojedinih delova tela, što je tzv. estetska hirurgija (spoj nauke o lepom sa medicinskom granom), u početku nerado, ali kasnije, verovatno poneta materijalnom dobiti i velikom potražnjom, ipak, prihvatila i razvila naučnu i praktičnu metodologiju.

Nije slučajno da se u periodu adolescentne bure, češće ispoljava i jedna od najtežih bolesti kod devojaka – anoreksija, koja je povezana sa kompletnom telesnom i psihičkom disfunkcijom, i koja podstiče gladovanje do nestajanja tela i odumiranja.¹⁷

Kod odraslih se, pre svega, kroz operativne hirurške zahvate i zamenu dotrajalih delova tela (izmenjenih starenjem, bolešću ili traumama), teži produženju života. Zdravstvene korekcije telesnih osobina putem raznovrsnih korisnih hirurških intervencija, koje olakšavaju ili produžavaju život, dakle, medicinske intervencije, prethodile su, ali i podstakle brojne korekcije tela zarad boljeg izgleda, lepote, dopadljivosti i potvrde rodni razlika. Pored rešavanja različitih nedovoljno jasno definisanih polnih karakteristika osoba sa hermafroditizmom, danas se ulepšavaju, dograđuju delovi tela ili otklanjaju telesni nedostaci, koje, kako žene tako i muškarci, doživljavaju kao nezadovoljstvo kvalitetom života, kao nepremostive mane svojih ličnosti, svog kompletnog izgleda i ponašanja, odnosno, svojih rodni karakteristika. Hirurzi razrađuju tehnike uvećanja klitoris i penisa, proširenja ili sužavanja (ulepšavanja) vagina i dr., pa su motivi verovatno u sferi održavanja i podsticanja muškosti i ženskosti.

Jedna od neprirodnih sociokulturoloških pojava kada se radi o telu iz ugla seksualne orijentacije i produženju vrste, a koja dobija zamah, jeste okupljanje marginalnih homoseksualnih grupa u tzv. „parade ponosa” sa težnjom ka afirmaciji njihove specifične seksualnosti, što se izjednačava sa socijalnim slobodama, a zdravlje se podrazumeva. Pozitivno je u njihovim nastupima to što nisu skloni incidentima i sukobima. Sve je praćeno pesmom i igrom, doduše, između

¹⁶ maska rimskog glumca.

¹⁷ vidi u: Dev Omar Dev, R. Parmal, V. Omar Fauzee, M.S. (2009). Rural Urban Differences in Body Image Perception, Body Mass Index and Dieting Behaviour Among Malay Adolescents, European Journ. of Scientific Research, vol.34 No 1, 69-82.

ostaloga, i sa dosta piva. Ono što jeste problem leži u mogućem odgovoru drugih marginalaca koji nastupaju sa patrijarhalnih pozicija i pretnjama ili nasiljem skreću pažnju na značaj oba problema. Prvi, obezvređuju prirodnost sa biološke strane, a drugi opravdavaju svoje nasilje, polazeći od sociokulturoloških i religioznih tabua. I jednom, i drugom stavu manjka kompromis, pre svega, kroz spremnost na toleranciju (trpljenje) i uvažavanje drugačijeg mišljenja.

Napredak savremene medicine ogleda se i u razvoju, skoro do savršenstva, različitih pomagala za telesne invalide i hendikepirane osobe, koja im omogućavaju, i pored nedostataka, značajno učešće u životnoj svakodnevnici. Sve do zapanjujućih ekstrema – slučaj poznatog naučnika Stivena Hokina, koji briljantnim umom pokreće složeni sistem telesnih pomagala, čak i onih za govor, koja mu zauzvrat omogućavaju racionalno i stvaralačko funkcionisanje.

Treba nešto reći i o idejama besmrtnosti (kako izbeći povratak na somu – beživotno telo), koje i dalje tinjaju, više ili manje, u zavisnosti od kulturološkog odnosa prema večnosti i koje su u istoriji počele mumificiranjem tela (čuvanje mumija – leš čoveka očišćen od svih mekanih delova, ispunjen smolom i namirisani posebnim balsamom – stari Egipat, 9. -7.v. pre Hrista i srednjevekovna Firenca, 14. v. posle Hrista) i posmrtnim maskama, a da bi se u savremenom svetu zadržali nadgrobni spomenici i urne sa pepelom zemnih ostataka. Dakle, nimalo nije slučajno da su pomenute civilizacije čuvale balsamovane telesne ostatke što govori da je ljudski rod radoznao i sklon traganju za smislom života, mada ima i suprotnih mišljenja o tome, tj. da je takvo traganje, znak mentalnog poremećaja. Pošto smrt predstavlja okončanje života, ona se ne može doživeti, niti može biti štetna sama po sebi. S druge strane, smrt izaziva strah i o njoj se razmišlja kao o nečem veoma nekorisnom i štetnom, jer nam odnosi svest o postojanju, dakle, život, a od telesnih osobina ostavlja samo bezperspektivno beživotno telo. Ipak, kao što je kraj deo priče, tako je i smrt deo života, da parafraziram Frankla, koji dalje razrađuje tezu koja se suprotstavlja tome da smrt poništava smisao našeg života. Jer, mi nastavljamo da živimo kroz živote generacija, kroz svoju decu, mada bi nam, u slučaju da smo bez dece, smisao bio samo u bilo kojoj narednoj generaciji. Ukoliko život svake generacije ljudi nema smisla, zar nije isto tako besmisleno stalno produžavati nešto što nema smisla. Onda je smisao života u kvalitetu prisile da izdržimo sami sebe, da izdržimo prazno vreme, sve dok istrajavamo u nastojanju da prevaziđemo strah za život i strah od smrti. Samo tako, svaki život, u svakoj situaciji i do poslednjeg daha, ima i zadržava smisao.¹⁸ Nasuprot ovoga, besmrtnost može da zvuči mnogo bolje.

¹⁸ vidi u: Frankl, V. (2009). Psihoterapija i egzistencijalizam - smisao i duševno zdravlje, IP, „Žarko Albulj”, Beograd, 146.

Međutim, kako nemam nameru da širim temu na bioetičke postulate, podsetiću samo na, iz literature, poznati slučaj Makropulos.¹⁹ Radi se o priči Karela Čapeka, koju je Janaček prilagodio za operско izvođenje. Dama sa tri imena (Eli-na Makropulos, alias Emilia Marti, alias Elen Makgregor) popila je eliksir života. U vreme izvođenja komada bila je tokom tri stoleća stara četrdeset i dve godine, a život je za nju postao potpuno besmislen. Ledi Makropulos je besmrtnica koja inače živi uobičajeni život (psihotelesni) među smrtnicima i istovremeno zna, da je tek na nebu nemoguće nastaviti sa životom, jer ona nije sklona mističkoj kontemplaciji o bezvremenosti. Dok u realnom svetu, naše „sada”, kao da protiče i pri tom stvara vreme i neprestanost, dotle metafizičko „sada”, ne krećući se, stoji mirno, i stvara večnost. Takva bezvremenost je s one strane realnosti i uklapa se u poimanje mističkog razmišljanja.

Paradoksalno je da možemo razmišljati i o besmrtnosti smrti kao A.B. Šimić, u stihovima svoje pesme: «Smrt i ja»:

„Smrt nije izvan mene. Ona je u meni
od najprvog početka: sa mnom raste
u svakom času

Jednog dana
ja zastanem

A ona raste dalje
u meni dok me cijelog ne proraste
i stigne na rub mene. Moj svršetak
njen pravi je početak:

kad kraljuje dalje sama”²⁰

Rekli smo da se još od antičkog perioda provlači imperativ zdravlja, zdrav duh u zdravom telu, a u savremenom postmodernom dobu svemu je pridodat diskurs kulture. Neke od glavnih institucija i običaja za oblikovanje našeg shvatanja sebe i svoga tela jesu novac, film, TV, internet, policija, brza hrana, izbori za mis, modna pista, zatvori, enciklopedije i udžbenici..., a tome moramo dodati, naravno, i razvoj tehnike i pronalazaštva, koji snažno utiču na savremenu kulturu i postmodernu formiranje čoveka.²¹ Motiv samopotvrđivanja kao podsticaj zdravlju, ne samo da se istorijski proteže tokom razvoja civilizacije, već predstavlja

19 vidi u: Blekburn, S. *ibidem*, knjiga pod br.4, 396 (engleski filozof Bernard Vilijams koristi primer kako bi pokazao da večni život nije uopšte poželjan i da imamo sreće što smo u prilici da umremo.)

20 *ibidem*, Šimić, A.B. str. 120.

21 *ibidem*, Moris, D.B. 98

genetski zasnovanu osobinu ljudskog roda u dokazivanju zdravlja. Zdrav ljudski život društveno je konstruisan, a pojedinci, sa svojim karakteristikama, postoje samo u kontekstu kulturnih sistema, unutar kojih se prilagođavamo da mislimo, osećamo i razumemo svet.

Ljudi su telo oduvek pazili, negovali i ulepšavali da bi se međusobno razlikovali, uklapali, poistovećivali sa istomišljenicima ili bunili protiv postojećih pravila... I više od toga, nečija telesna lepota (putenost) značajna je ljudska vrednost, ali se ne određuje bez povratnog doživljaja posmatrača. Vekovima su ljudi procenjivali lepotu, onu zasnovanu na obliku, proporciji i telesnom skladu, koju je nalagao ukus epohe. „Lice je ogledalo duše, a njegova lepota ili nesavršenstvo, odraz su duše”, poruka je iz 16. veka (Tagliacozzi), kada je putenost smatrana opasnom, a o pravoj lepoti govorilo se samo kao unutrašnjoj lepoti. Reklo bi se da je lepota u oku posmatrača, a njen doživljaj podstiče opštu uzbuđenost. („Lepota ulazi kroz oči u srce.”)²²

U skladu sa potrebom za negovanjem tela, u prošlosti je obaveza različitog odevanja nosila obeležje statusa društvenih grupa (i rodnih razlika) i bila jedno od važnih merila staleške pripadnosti u društvu. Nacionalna i religiozna pripadnost je, kako ranije, tako i danas, izražavana posebnim odevanjem: dugačkim kosama, bradama, brijanjem glava... kod muškaraca, a kod žena, posebno na Istoku, pokrivanjem delova ili čak čitavog tela: zarovima, maramama i dugačkim haljinama. Poslednjih nekoliko decenija, to sakrivanje žena zadobilo je izrazito političko obeležje. S druge strane, na Zapadu, razgolićavanjem i prikazivanjem nagog, naročito ženskog tela, i organizovanjem tzv. parada homoseksualaca, insistira se na slobodi ponašanja, ističu se nove rodne uloge i podvlači dominacija otvorene seksualnosti nad moralom, nad patrijarhalnim (više ili manje uvreženim) običajima i navikama. U sve se kulturološki mešaju ideje za i protiv upotrebe tela, naročito kroz feminističke pretpostavke. Štaviše, teorijski feministički radikalizam, koji polazi od sasvim prihvatljivih vrednosti: zajedništva, deljenja, emocionalnosti, poverenja, značaja tela, odsutnosti hijerarhije, prirodnosti, imanencije, radosti, mira i života kao osnove boljeg sveta²³, ipak teži da utvrdi superiornost žena i da ukaže na njihovu moralnu, emocionalnu nadmoć. Prilično samouvereno se oslanjaju na Lakanove, i ideje njegovih sledbenika, o tome da su ličnost, dakle, svest i podsvest, koncipirani prema zahtevima kulture (jezika), a ne i na osnovu prirodnih zakona. Što nije tako jednostavno prihvatiti(!)²⁴ Kada su u pitanju Lakan i njegovi sledbenici, došlo je do preplitanja antipsihijatrijskih ideja sa strukturalistima, egzistencijalistima, marksistima i njegovom, francuskom verzijom psihoanalize, na osnovu čega je on insistirao na formalnoj edukaciji,

22 naziv video performansa, Nuše i Sreće Dragan, salon Muzeja savremene umetnosti, Beograd, (oko 1985. godine).

23 ibidem, Đorđević, J. 135.

24 vidi šire u: Sedmak, T. Ćorić, B. (2000). Postmoderna i psihijatrija, u Ćorić, B. ur. Zablude u psihijatriji, „Ljudi govore...”*, Institut za mentalno zdravlje, Beograd, 159-249.

šablonizovanom metodu i posebno na usmerenju i prihvatanju ego – psihologije i autonomnog ja što se sasvim uklapalo kao podrška feminističkim hipotezama.

Stav da je telesna lepota autonomna, jeste savremeno shvatanje od 60-tih godina prošlog veka. To je jedna od postmodernih ideja, koja ističe tok svesti u kome naše misli, osećanja i selfovi nisu isključivo naši. Otuda zbrka u odnosu na izgled, zadovoljstvo i realne potrebe. Takav koncept prevazilazi nečiji telesni izgled, pa pored njega uključuje: veštinu prikazivanja, nastup, samu ličnost, sposobnosti za komunikaciju i ostvarivanje prijateljstava. Poimanje lepote proširenim konceptom, nije unutrašnja datost, već stvaranje, kreacija svakog pojedinca. Tu se lepota dostiže kulturološkim sredstvima, a pokazuje nečiji lični izbor i namere. Savremena moda, sve do pomodarstva, u kojima se dozvoljava sve, dakle, ukrštanja raznih folklornih obeležja sa savremenim konvencionalnim stilovima odevanja, ukazuje na konstantnu prisutnost bunta, naročito kod mladih ljudi i nosi kulturološko obeležje „sve je dozvoljeno”²⁵, što značajno utiče i menja sisteme vrednosti sve do promene morala. Ono što nas, psihijatre, brine, to su podaci da se iz kruga adolescenata sklonih pomodarstvu, regrutuje veliki broj neurotskih, psihopatskih i psihotičnih poremećaja.²⁶

Telo nije u stanju da sopstvenim čulima uoči svoj totalitet. Pronalaskom ogledala pojavila se mogućnost da posmatranjem sopstvenog lika shvatimo kako nas, pretežno, vide druge osobe. Stoga je vremenom ogledalo oblikovano do veličine ljudske figure, pa je proces ogledanja još više dobio na značaju. Čak su takva ogledala nazivana psihom, kao aluzija na posmatračev duhovni doživljaj vlastitog lika i moguće širenje zadovoljstva/nezadovoljstva sopstvenim telom. Danas „reality show” nastavlja sa širom upotrebom voajerskih ogledanja i ugledanja i, naročito, procesa ogledanja sebe i drugih u veštački stvorenim uslovima.

Prikazivanje nagog ili obučenog tela poslednjih decenija nalazi izraza u fotografiji i filmu, i brojnim performansima pred publikom od koje se očekuje aktivno učešće u predstavama i podvlači proces međusobnog ogledanja između umetnika i gledalaca, i gledalaca među sobom. Time se, tvrde autori predstave, aktivno, kroz događanja i doživljaje učesnika, realno podražava svet oko nas. Nalaze se i motivi za takvu vrstu umetničkog saopštavanja, koja je nazvana body art („telesna umetnost”).²⁷ Tu se upravo koristi ljudsko telo kao osnovni medij ili materijal umetničkog izražavanja. Ovaj „specijalitet postmoderne” daleko preva-

25 ibidem., Đorđević, J. 167.

26 vidi u: Ćorić, B. (2004). Adolescentna kriza – prodrom – psihoza, u: Traganje za smislom, ur: Ćurčić, V. IP, „Žarko Albulj”, Beograd, 99-117.

27 vidi u: Kalajić, D. (1979). Body art, u knjzi:Smak sveta, Nakladni zavod matice Hrvatske, Zagreb, 72-76.

zilazi okvire značaja koji u modernoj umetnosti ima problem širenja ili isprobavanja izražajnih sredstava. O samim predstavama i njihovim značenjima najbolje govore primeri poznatih dela ove umetnosti. Tako je jedan od umetnika, u svom delu „Telesne akcije”, fotografijama i slajdovima istakao svoje telo unakaženo krvavim crtežima, izvučenim žiletima i bodežima. Drugi je udario glavom o zid sve dok je potpuno ne raskrvari, a treća je tokom šest sati trajanja predstave izložila svoje golo, „depersonalizovano” telo, telo – „objekt” slobodnoj volji publike. Preuzevši svu odgovornost, ona je gledaocima dala sredstva izražavanja: žilet, krejon, revolver, lanac... Četvrta je stezala oko svog golog trbuha venac bodljikavih stabljika ruže. Ako bodlje nisu dovoljno oštre da bi izazvale obilno krvoliptanje, onda je vadila žilet iz džepa i nastavljala „akciju”, uz jecaje: „Mislím na moju mamu, mislim na moju mamu...”. Vrhunac nasilja nad sopstvenim telom, štaviše u psihotelesnom smislu i smislu borbe na život i smrt, bio je performans izveden 1969. godine u Beču u kome je „umetnik” prikazao proces odsecanja sopstvenog penisa. Pošto je dovršio žiletom i poslednji ostatak penisa, okomio se bodežom i na svoje oči. Izdahnuo je od iskrvavljenja.²⁸

Ne upuštajući se u diskusiju o mogućim vrednostima ovih „umetničkih dela” i artističkim značenjima sado-mazohističkih, nasilnih uništavanja psihotelesnog sklopa, moramo konstatovati da su iskustva autentična, bolna i svirepa. Ona predstavljaju psihopatološke simptome, koji se kreću od psihopatsko-histrioničnih do psihotičnih (disocijativni razdvoj, depresija do melanholije, konfuzni delirijum). Pored jake mazohističke komponente ona predstavljaju riskantan fenomen, ne samo u psihičkom smislu, već i fizičko ugrožavanje do smrti. Takvi „umetnički” performansi imaju jedino veze sa istorijski registrovanim borbama gladijatora u antičkim arenama. Danas, međutim, kada se zabranjuju i koride u kojima stradaju bikovi, ovakav način izražavanja kulturnih potreba i osećanja, ipak, izlazi iz sistema očekivanih ljudskih vrednosti, čak i onda, kada se opravdanja za razumevanje sopstvene smrti nalaze u vrednostima umetničkog čina, za koji se kaže da je to „dvostruki simptom degenerativnih ili involutivnih procesa zapadnog društva...”, koji posredno svedoči o sumraku patrijarhalne tradicije, a neposredno o, izopačenjima revanšističkih tenzija matrijarhalne i htonske kulture.²⁹

Iako, telesno i kulturološki nešto blaže, takođe su u ekspanziji situacije u kojima govorimo o savremenim korekcijama delova tela putem estetske hirurgije, zatim, tetovaži i piercingu (ukrašavanje), koji su među najčešćim intervencijama na telu zarad boljeg izgleda i ulepšavanja. Dobrim delom ukrašavanje ili modifikacija tela jeste deo složenog procesa stvaranja ličnih i socijalnih identiteta. Podaci za posled-

28 ibidem, Kalajić, D., 73.

29 vidi u: Kalajić, D. i sar. (1975). Telesna umetnost & ginekokratija, Umetnost, br. 42-43.

njih desetak godina govore o dodatnoj učestalosti svih estetsko-kozmetičkih korekcija, tako da broj tetoviranih širom sveta, prelazi nekoliko stotina miliona ljudi. Skoro da se kroz tetovažu ostvaruje ideja o ljudskom telu kao slikarskom platnu na kome se može realizovati umetnička imaginacija. Smatra se da se, kao i u slučaju piercinga, kod klijenata radi o motivima samopotvrđivanja pošto su te osobe izrazito niskog samopoštovanja, mada niz primera potvrđuje i suprotno. Nema značajnih podataka o štetnim dejstvima tetovaže, a što se tiče brojnih ugrađenih minduša, alki i lančića najčešće postavljenih u delove tela oko pupka, nosa, usiju, kapaka, klitorisa, korena penisa, pa čak i jezika, oni dovode do mehaničkih povreda, koje mogu biti veoma bolne. Što se tiče odnosa među polovima, više je tetovaža kod muškaraca, a piercinga kod žena.

Podaci o operacijama estetske hirurgije govore da na ženski rod otpada 80 procenata intervencija. Naročito dominiraju povećanja ženskih grudi. Prema saopštenjima iz literature, od 2001. god., pa nadalje, godišnje ima preko dva miliona žena, koje nose implante u dojke, a na primer, samo u Holandiji ih ima preko trideset hiljada. Kada se govori o motivima za ugradnju silikona, smatra se da se u prvom redu radi o nezadovoljstvu veličinom i izgledom dojki, pa klijentkinje saopštavaju patnju zbog isuviše malih ili previše velikih grudi. Potom sledi pomodarstvo koje je u neposrednoj vezi sa pritiscima iz okoline, za šta se dodatno okrivljuju i mediji. Ako se ovome dodaju podaci o neželjenim efektima i posledicama operacija, slika o vrednostima korekcija dojki relativno je zabrinjavajuća. Među operisanim ženama, sa neželjenim posledicama ima njih, između 30 i 50%. Najčešće, se tu radi o gubitku osetljivosti bradavica, bolnim otvrdnucima, kongestiji, prskanju silikona i asimetriji. Postoje ozbiljne diskusije da su, kada se radi o povećanoj ugradnji silikona, zakazali pravo, medicina i mediji svih vrsta. Interesantno je da se godišnje, povodom estetskih intervencija na dojke, u svetu vodi preko stotinu hiljada sudskih procesa.³⁰

Iste godine, zbog Adonisovog sindroma („neostvoreni lepota”) oko sto pedeset hiljada muškaraca preoblikovalo je noseve, njih oko pedeset hiljada imalo je liposukcije, a isto toliko zatezanje kapaka. Tridesetak hiljada pokušalo je da presadi kosu, a kod preko sto hiljada muškaraca ubrizgan je botoks u čelo da bi se sprečilo nastajanje bora. Tokom poslednje decenije naročito se povećao broj intervencija zarad produženja penisa. Kao najčešći motiv za uvećanje muškog polnog organa navodi se ojačanje simbola muškosti i muške snage. Odmah zatim, trebalo bi da sledi stabilnost kroz povećano samopoštovanje(!) Kao i u slučaju korekcija dojki i ovde su problem neželjene posledice. Za sada, saopštavaju se u prvom redu problemi morfološke prirode i doduše, kao retki, problemi sa erekcijom. Šta reći o etičkim postulatima kada se radi o ovim intervencijama kojih je sve više? Ako je povećanje penisa sigurna intervencija, a obećani rezultati tehnički mogući i stabilni, onda se stvarno pitamo koji nas sve vrednosni proble-

30 vidi u: Holmich, L.R. (2007). Breast implant rupture and connective tissue disease: A review of the literature, *Plastic and Reconstructive Surgery*, 120:62.

mi čekaju(!) No, ne treba žuriti, jer je takvih intervencija u odnosu na korektivne operacije dojki bilo značajno manje.³¹

Interesantni su podaci iz istraživanja obavljenog sa ispitanicima studentima u vezi sa njihovim stavovima prema novim biotehnološkim metodama, pre svega o etičkom odnosu prema metodi „duboke stimulacije mozga”. (Deep Brain Stimulation /DBS/ – pomoću elektronskih implantata ugrađenih u mozak mogu se ublažiti, na lekove otporne, epilepsije, distonije i depresije. DBS može, kao i neki lekovi da poboljša već dobro raspoloženje.) Ove intervencije imaju sličnosti sa kozmetičkim korektivnim operacijama dojki i usana, i ulepšavanjem vagina i poslednja su reč, kao i kod metodologije estetske hirurgije, napredovanja biotehnološkog procesa u neurohirurgiji i neurofarmakologiji. Ispitivanje je vršeno na četiri grupe studenata (15-20 u grupi). Rezime stavova dobijenih ispitivanjima je bio sledeći: 1. Ono što je rasprostranjeno u Srbiji (silikonski implantati za korekciju dojki) doživljava se ne samo kao normalno, već i kao etički nesporno; 2. Ono što je uglavnom ili sasvim nepoznato, tj. hirurško ulepšavanje vagine i DBS, doživljava se kao etički problem. Pri tom se prvo smatra moralno prihvatljivijim od drugog; 3. Neurofarmakološka kozmetika i DBS smatraju se krajnje spornim sa etičke tačke gledišta. Iz svega sledi da bi rang lista pomenutih intervencija, u opadajućem redosledu moralne prihvatljivosti, izgledala ovako: rasprostranjena estetska hirurgija (silikonski implantati u dojkama i usnama), vaginalna kozmetika, kozmetička neurofarmakologija i DBS. U procenama studente su rukovodili sledeći kriterijumi: 1. ono što je manje poznato moralno je sumnjivije; 2. „intervencije na telu” su moralno prihvatljivije od „intervencija na duši”; 3. drugi kriterijum je važniji od prvog. Iz svega se može zaključiti da najsnažniju moralnu osudu dobijaju neurohirurške i neurofarmakološke kozmetičke intervencije. S druge strane, estetske intervencije na telu, čak i kada se smatraju egzotičnim, doživljavaju se kao manje blasfemične. Izgleda da je u Srbiji, uprkos kultu telesnog, duša i dalje na visokoj ceni – ako ne po tome kako sa njom postupamo, ono makar po tome kako verujemo da bi sa njom trebalo postupati.³²

Drastični, možemo reći surovi primeri „telesne umetnosti”, koji su se svodili na izlaganje bolnog tela sve do potencijalne smrti, kao i nivoi bola, koji trpe oni koji su se podvrgli tetovaži, piercingu ili različitim korektivnim telesnim operacijama, ukazuju da je spremnost, na sado-mazohističko trpljenje zarad mogućih povoljnih korekcija na, ionako zdravom telu, znatna; ako je potrebno, sve do žrtvovanja u odnosu na telo. Hod na štiklama od 11 cm, i tako danima, ili pak, odeća koja steže, otežava kretanje i povećava telesni napor, kao da nas podstiču na žrtvu: „lepota do bola”. Izgleda da je duševna spremnost za bol promenljiva i zavisi od motivacije ličnosti, koja se kreće u rasponu: „lepo telo do bola i zdravo do smrti”. Jer, znamo da su ljudi danas, retko spremni da trpe telesni bol. Medicina telo priprema još u prenatalnoj fazi kada se, zbog skladnog razvoja i povećanja

31 vidi u: Walsh, M.F. (expert opinion). Mayo Clinic, Rochester, Minn. Aug.13, 2009.

32 vidi: Rakić, V. (2010). Srpska duša i nove biotehnologije, POLITIKA, 27/09/2010.

fetalne sposobnosti, majkama daje folna kiselina. Danas se čak i porođaj (najprirodniji životni akt), bez medicinske opravdanosti, obavlja spinalnom ili opštom anestezijom, dakle, pod dejstvom medikamenata radi ublažavanja majčinog telesnog bola, a zaboravlja se na potrebu novorođenčeta za pravovremenim napuštanjem materice. S druge strane, ni telo umirućeg ne sme da boli. To bi značilo da je odsustvo bola etički i očekivano, te ga savremena medicina lekovima mora obezbediti. Konačno, već smo rekli da je savremeno poimanje zdravlja usko povezano sa lečenjem, a ne izlečenjem, pošto je i postmoderni koncept bolesti, i pored brojnih saznanja, vezan za dešavanja na raskršću biologija/psihologija (priroda) – socijalno – kulturološko biće, dakle, celoživotno lečenje i smanjivanje patnje, sve do krajnjeg ishodišta – smrti, koja, valjda, napokon prirodno, eliminiše bol.

Telo se pojavljuje kao materijalno i kao simbolično, kao objekat regulacije i kontrole, ali i mesto osporavanja ili političke borbe. Ono opstoji na razmeđi višestrukih bio-psiho-socio-kulturoloških rasprava vezanih za posao, produženje vrste, tehnološko-naučne novosti, feminističke zahteve i očekivanja, kroz dokuću ili slobodno vreme, sport, estetske doživljaje, moral i seksualnost. Sve češće, kao posledica primene novih biomedicinskih i tehnoloških metoda telesnih korekcija, srećemo se sa predviđanjima o potencijalnim telima kao „isfabrikovanim hibridima mašine i organizma”³³, pa sve do mita o „kiborgu”, koji bi predstavljao organizaciju „postrodnog” sveta (bez oštih granica i „prijateljske” koordinacije između prirode i kulture) u budućnosti.

Ali, ostavimo predviđanja i prateće spekulacije nekim novim psihijatrijskim poslenicima, a vratimo se postmodernističkoj osnovi konstrukcionističke terapije, koja se zasniva na zajedništvu terapeuta i klijenta i sadržaju odnosa (jedinstvo psihotesnog), na kome se mogu graditi konture budućnosti. Jer, ideja je da pojmovi ugrađeni u naš obični (svakodnevni jezik) – način kako ljudi govore o sebi i svetu – mnogo otkriva o prirodi neke osobe. Tome svakako, pored priče (narrativni self), treba dodati i telesne osobine, koje prednjače u poimanju sebe kao celine: subjekat/objekat, a što nam zajedno, dakle, kroz reči i govor tela, obezbeđuje da kontrolišemo posed koji naseljavamo u svom telu i sopstvenoj koži i širimo ga duž ličnih granica prostorno-vremenskog sećanja.³⁴

Ljudsko telo je i *predstava i stvarnost*. Ono je persona, kao objekat u neposrednoj i široj okolini, u realitetu. To je ono što jesmo i nešto što imamo. Telo je naše ispoljavanje života u prostoru i vremenu. Ono je život sam po sebi – ono kroz čega mi živimo i u kome živimo. Telo ima jezik kojim govori, kojim odgovara na život, koji govori kroz nas i konačno, izgovara nas.

33 ibidem, Đorđević, J. 176.

34 vidi u: Ćorić, B. (2003). Ja terapeuta (unutrašnji dijalog - spoljašnji monolog), u Ćorić, B. ur.: Reči..., „Ljudi govore...”*, Institut za mentalno zdravlje, Beograd, 155.